

مقاله پژوهشی
اصل
Original
Article

نقش خودشناسی و هویت اجتماعی بر مهارت‌های ارتباطی و تاب‌آوری (مورد مطالعه: دانشجویان دختر دانشگاه یاسوج)

فرانک بهمنی^۱، توران علیزاده دمیه^۲

چکیده

هدف: مهارت‌های ارتباطی از مهم‌ترین توانایی‌های فردی است که تقویت تاب‌آوری در آن، موفقیت افراد را در تمام حوزه‌های زندگی تسهیل می‌کند و به عنوان یکی از مهارت‌های نرم، از اصول بی‌بدیل برنامه‌های توسعه اخلاقی است. از آنجا که آموزه‌های دینی و اخلاقی با تأکید بر خودشناسی، همواره انسان‌ها را به برخورد شایسته با سایرین فرامی‌خوانند؛ پژوهش حاضر با هدف دستیابی به نقش خودشناسی و هویت اجتماعی بر مهارت‌های ارتباطی و تاب‌آوری انجام شد. **روش:** پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی و توصیفی از نوع همبستگی است که به شیوه رگرسیون انجام شده است. جامعه آماری پژوهش، گزاره‌های دینی، کتب اخلاقی و تمامی دانشجویان دختر سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲ دانشگاه یاسوج بود. **یافته‌ها:** یافته‌های به دست آمده نشان می‌دهد دو متغیر هویت اجتماعی و خودشناسی، به ترتیب ۳۳ و ۳۶ درصد از واریانس تاب‌آوری و مهارت‌های ارتباطی را تبیین کرده‌اند؛ بعلاوه، ضرایب غیر استاندارد بتا و همچنین ضرایب استاندارد بتا برای متغیر پایگاه اجتماعی، ۰/۵۵۱ و برای متغیر خودشناسی، ۰/۱۶۱ است که نشان می‌دهد هویت اجتماعی و خودشناسی دانشجویان دختر، تاب‌آوری آنان را پیش‌بینی می‌کند. همچنین، ضرایب بتا برای متغیر هویت اجتماعی (۰/۵۱۴) و خودشناسی (۰/۵۱۲) نشان می‌دهد هویت اجتماعی و خودشناسی دانشجویان دختر، مهارت‌های ارتباطی آنان را پیش‌بینی می‌کند. **نتیجه‌گیری:** متغیرهای پیش‌بین هویت اجتماعی و خودشناسی، واریانس متغیرهای تاب‌آوری و مهارت‌های ارتباطی دانشجویان را پیش‌بینی کرد؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت با افزایش مهارت خودشناسی و هویت اجتماعی، مهارت‌های تاب‌آوری و ارتباطی دانشجویان بهبود می‌یابد.

واژگان کلیدی: خودشناسی، هویت اجتماعی، مهارت‌های ارتباطی، تاب‌آوری، دانشجو.

❖ تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

۱. دکترای فلسفه و کلام اسلامی، دانشیار گروه معارف اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه یاسوج. یاسوج،

ایران (نویسنده مسئول). fbahmani@mail.yu.ac.ir

۲. دکترای روان‌شناسی تربیتی، استادیار گروه علوم انسانی، دانشگاه فرهنگیان، واحد پردیس کوثر. یاسوج، ایران.

toran.alizadeh@yahoo.com

الف) مقدمه

مهارت‌های ارتباطی،^۱ از مهم‌ترین مهارت‌هایی است که بر تمام ساحت‌های زندگی انسان و رسیدن وی به آرامش و سعادت تأثیرگذار است. زندگی احساسی و حرفه‌ای و تمام ابعادی که میان این دو قرار می‌گیرند، وابسته به مهارت انسان در ارتباط است. از دیدگاه کسب‌وکار نیز همه تراکنش‌ها ناشی از ارتباطات است؛ همچنین وجود مهارت‌های ارتباطی قوی، برای درک اطلاعات با دقت و سرعت بیشتر ضروری است. در مقابل، مهارت‌های ارتباطی ضعیف منجر به سوء تفاهم‌های مکرر و فهم نادرست از رفتار و گفتار دیگران می‌شود. این موضوع، با توجه به اینکه مهارت‌های ارتباطی تأثیر زیادی بر بهبود عملکرد انسان دارد، کاملاً طبیعی است. این نوع از مهارت‌ها، نحوه انتقال و دریافت اطلاعات، تعامل با دیگران و حتی نحوه مقابله با مسائلی مانند تعارضات احتمالی در اجتماع به ویژه محل کار را مشخص می‌کنند.

صبر و تاب‌آوری به عنوان مهم‌ترین مؤلفه مهارت‌های ارتباطی شناخته شده است (جعفرجلالی و همکاران، ۱۳۹۳)؛ زیرا بدون برخورداری از این ویژگی، تأمل و تفکر قبل از اقدام ممکن نیست. بنابر این، انسان برای برخورداری از مهارت ارتباطی قوی، نیازمند ملکه صبر و تاب‌آوری است. از سوی دیگر، مسئله هویت انسان با ورود به دنیای مدرن و تعاریف جدید از آزادی، موجب خدشه‌دار شدن مفهوم پیشین هویت شد. ظهور پست‌مدرنیسم با رویکرد تکثرگرایی و نسبی‌گرایی و طرح نظریه دهکده جهانی و درنوردیدن مرزهای سیاسی توسط ایده‌های فرهنگی، شتاب تغییرات و انقلاب الکترونیک و حرکت به سمت جامعه بی‌مرز داده‌ها و اطلاعات در سراسر دنیا، مزید بر علت شده و مسئله هویت را بیش از پیش مورد توجه اندیشمندان قرار داد. از این رو، دانش‌های مرتبط با انسان‌شناسی و اخلاق که بیش از سایر رشته‌ها به موضوع هویت توجه داشتند، به بازبینی نگرش خود در باب هویت انسان پرداختند و تعریف جدیدی از هویت انسان و تعاملات اجتماعی وی ارائه دادند. اگر انسان‌ها به طور کلی و جوانان به طور خاص بتوانند هویت خود را بشناسند و تعریفی از دیگران و خود داشته باشند، در نحوه ارتباط برقرار کردن با دیگران موفق‌تر عمل خواهند کرد. به همین دلیل می‌توان گفت ارزش و جایگاه هویت جوانان، بی‌نیاز از ارائه دلیل است (نوابخش و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۰). علاوه بر این، برخی بررسی‌ها نشان داده است خودشناسی و توجه به تجارب موفق و ناموفق خود، نقش مهمی در مواجهه با مشکلات و سازش با رویدادهای جاری زندگی دارد. آگاهی بیشتر افراد از احساسات و تجارب درونی خود می‌تواند منجر به تصمیم به موقع شود؛

نقش خودشناسی و هویت اجتماعی بر مهارت‌های ارتباطی ... ۶۵

از این رو، افراد در مواجهه با تکالیف زندگی، واکنش باکیفیت‌تری از خود نشان می‌دهند. (بشارت و همکاران، ۱۳۹۳)

آموزه‌های دینی و اخلاقی اسلام نیز که سعادت دنیوی و اخروی انسان و کسب رضایت الهی را هدفی اساسی در عمل و نوع تصمیم‌های اخلاقی برمی‌شمرد (فلاح، ۱۴۰۲: ۴۷)، هماره انسان را به خودشناسی فراخوانده و آن را زمینه‌ساز جهان‌بینی صحیح، کسب موفقیت و حتی خداشناسی برشمرده‌اند (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: باب معرفه‌النفس) و با تأکید بر حفظ عزت و هویت انسانی، از سوی دیگر وی را به برخورداری از اخلاق حسنه و ارتباط شایسته با سایرین راهنمایی کرده‌اند.

با توجه به اینکه محور و مبنای زندگی اجتماعی، برقراری ارتباط پایدار و معنادار با دیگران است، زندگی در این جهان همواره ملازم با مشکلات و سختی‌های فراوان است و مهارت تاب‌آوری موجب می‌شود افراد در این شرایط، رفتار انطباقی مثبت‌تری از خود نشان دهند و نحوه استدلال و نگرش بهتری در مواجهه با شرایط دشوار اتخاذ کنند. بنابر این، بررسی مؤلفه‌هایی که بر تاب‌آوری و مهارت‌های ارتباطی تأثیر مثبت و فزاینده‌ای داشته باشند، لازم و ضروری است. شناسایی مؤلفه‌های فزاینده و تلاش برای ارتقای آنها، نه تنها در کسب مهارت ارتباطی و تاب‌آوری نقش هم‌افزایی دارند، بلکه سهم بزرگی در آرامش و موفقیت انسان نیز ایفا می‌کنند. روشن است که چنانچه اندیشمندان به این مهم؛ یعنی شناسایی مؤلفه‌های فزاینده تاب‌آوری و ارتقای مهارت‌های ارتباطی توجه نکنند، جامعه با دو بحران اخلاق و ارتباط مواجه خواهد شد. بحران در اخلاق و ارتباط نیز با معضلات اجتماعی دیگری همچون: تهدید ازدواج، فرزندآوری، ارتباط افراطی با حیوانات و افزایش نزاع همراه است.

لذا پژوهش حاضر با دو هدف «تعیین نقش خودشناسی و هویت اجتماعی در مهارت‌های ارتباطی دانشجویان دختر دانشگاه یاسوج» و «تعیین نقش خودشناسی و هویت اجتماعی در تاب‌آوری دانشجویان دختر دانشگاه یاسوج»، ضمن تبیین مفهوم خودشناسی و هویت، به تعیین جایگاه اجتماعی در نظام هستی مبتنی بر داده‌های فرهنگ اسلام و نقش آنها در مهارت‌های ارتباطی و تاب‌آوری پرداخته است. فرضیه‌های پژوهشگران در این پژوهش نیز عبارتند از:

- خودشناسی و هویت اجتماعی، مهارت‌های ارتباطی دانشجویان دختر دانشگاه یاسوج را پیش‌بینی می‌کنند.

- خودشناسی و هویت اجتماعی، میزان تاب‌آوری دانشجویان دختر دانشگاه یاسوج را پیش‌بینی می‌کنند.

۱. پیشینه

هرچند پژوهشی با عنوان بررسی رابطه متغیرهای موجود در تحقیق حاضر مشاهده نشد، اما تحقیقاتی که حتی به بررسی یک متغیر از متغیرهای این پژوهش پرداخته‌اند، به شرح ذیل مطالعه شد.

در پژوهش بشارت و همکاران (۱۳۹۳)، رابطه ویژگی‌های فرزندپروری والدین با خودشناسی انسجامی فرزندان بررسی شده و به این نتیجه رسیده است که ویژگی‌های فرزندپروری والدین به شکلهای گوناگون و احتمالاً بر حسب سازوکارهای متفاوت، خودشناسی انسجامی فرزندان را تحت تأثیر قرار می‌دهند. مقاله «نقش پیش‌بینی‌کننده خودشناسی انسجامی در سرزندگی و سبکهای هویت جوانان» (چنگ و نوری مقدم، ۱۴۰۲) درباره خودشناسی تأکید می‌کند که برنامه‌ریزی و توجه به فرایند خودشناسی و شکل‌گیری هویت و ایجاد امید و سرزندگی در جوانان توسط سازمانهای متولی ضروری است. پژوهش «خودشناسی و نتایج و ثمرات آن در آینه ادعیه امام سجاد(ع)» به این نتیجه رسیده است که خودشناسی، بنیان سعادت بشر در دو بُعد مادی و معنوی زندگی است و معتقد است انسان با خودشناسی، ظرفیتهای و قابلیت‌ها و نیازهای درونی و برونی خود را کشف می‌کند و عوامل مؤثر و بازدارنده رشد، تعالی و کمال خود را می‌یابد (عروتی موفق، ۱۴۰۰). یزدانی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «پیش‌بینی پایداری زناشویی بر اساس معیارهای همسرگرینی، مهارتهای ارتباطی و تاب‌آوری خانواده» دریافته‌اند که زندگی زناشویی پایداری تحت تأثیر معیارهای انتخاب همسر، توانایی تاب‌آوری در برابر چالشهای زندگی زناشویی و برقراری ارتباط مؤثر بین زوجین قرار دارد. مقاله «صبر اجتماعی در قرآن کریم» (نوروزی و همکاران، ۱۳۹۵) که با استناد به آیات قرآن و تفاسیر معتبر شیعی انجام شده است، به این نتیجه دست یافت که صبر در حفظ ثبات و ارتقای اجتماع، مؤثر است. «واکاوی چیستی و چرایی صبر اجتماعی بر مبنای سیره و کلام امام علی(ع)» (یاوری و رضانی، ۱۴۰۱) نیز فقط به صبر اجتماعی پرداخته است و آن را در دو مقوله صبر در تعاملات اجتماعی و صبوری در چالشهای اجتماعی بررسی کرده است. پژوهش «رابطه صبر با شخصیت، سلامت روانی، و رضایت از زندگی» (آقابابی و همکاران، ۱۳۹۳) نشان داد صبر رابطه متوسطی با پنج عامل بزرگ شخصیت دارد و پس از کنترل شخصیت، رضایت از زندگی، افسردگی، اضطراب و بدکاری روان‌شناختی را پیش‌بینی کرد.

در بررسی‌های صورت گرفته، پژوهشی که به بررسی ارتباط متغیرهای مد نظر پژوهش حاضر پردازد، یافت نشد. لذا این پژوهش در صدد است با واکاوی دو متغیر خودشناسی و هویت اجتماعی، با استفاده از روش تحلیل رگرسیون چندمتغیری، به این سؤال پاسخ دهد که آیا خودشناسی، هویت‌یابی و کشف پایگاه اجتماعی، موجب ارتقای مهارت‌های ارتباطی و صبر و تاب‌آوری او می‌شود؟ و در صورتی که رابطه معناداری میان متغیرهای پژوهش وجود داشت، از آن به عنوان روشی عملی در افزایش ویژگی تاب‌آوری و صبر و ارتقای مهارت‌های ارتباطی استفاده شود.

۲. مبانی نظری و چارچوب پژوهش

یک) خودشناسی

خودشناسی،^۱ «آگاهی لحظه به لحظه نسبت به حالت روحی و توان تمایز نهادن و تحلیل محتوای تجارب وجودی و نیز پردازش شناختی فعال درباره خود است». خودشناسی بر کوششی سازمان‌یافته و متداوم استوار است که در اغلب متون اخلاقی برای کسب آرامش و سعادت به آن توصیه و مراتب آن تبیین شده است (نراقی، ۱۴۲۲؛ خمینی، ۱۳۷۱). امیرالمومنین (ع) می‌فرمایند: «انا کسی است که قدر خود را بشناسد و در نادانی از آن همین بس که ارزش خویش را نشناسد». (نهج البلاغه، ۱۴۱۵: ۹۱)

نگرش و برداشت انسان از ماهیت و هویت خود، از قوی‌ترین و مؤثرترین اندیشه‌هایی است که رفتار انسان و انتخاب‌های او را کنترل می‌کند (تربیک، ۱۳۸۲: ۲۴۳) و همانگونه که تصورات درست مؤثرند، تصورات غلط نیز تأثیرگذارند و ممکن است برای انسان فاجعه‌بار باشند. بنابر این، تصویری که انسان از خویش دارد، شیوه زندگی او را تعیین می‌کند و رفتار جمعی او را نیز سامان می‌دهد. از منظر امیرالمؤمنین (ع)، خودشناسی زمینه انجام وظایف و تکالیف را در انسان فراهم می‌آورد و موجب اصلاح و خودباوری فرد می‌شود (طاهری، بی‌تا: ۱۸۴). در برخی روایات نیز خودشناسی اساس هر نوع شناخت برشمرده شده است: «کیف یعرف غیره من یجهل نفسه؛ کسی که خود را نمی‌شناسد، چگونه غیر خود را تواند شناخت؟!» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ح ۶۹۹۸). این اندازه تأکید، روشنگر این حقیقت است که سلامت سامانه معرفتی و رفتاری انسان، وابسته به خودشناسی است؛ بنابر این، خودشناسی اولین وظیفه و تکلیف انسان در برابر خود و جامعه است و تلاش برای ژرف‌اندیشی در آن موجب می‌شود

انسان قادر شود درست‌ترین تدابیر را برای قرار گرفتن در مسیر زندگی سعادت‌مندانه اتخاذ کند. به همین سبب امیرالمؤمنین (ع) می‌فرمایند: «کسی که به خودشناسی دست یابد، به بزرگ‌ترین سعادت و کامیابی رسیده است» (طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۶: ۱۷۳) و به همین دلیل است که در آموزه‌های دینی بر خودشناسی تأکید فراوان شده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! به خود پردازید» (مائده: ۱۰۵) یا: «انسان باید بنگرد که از چه آفریده شده است» (طارق: ۵).

علاوه بر آنچه گذشت، خودشناسی نقطه آغازین اصلاح خویشتن است (نراقی، ۱۴۲۲؛ خمینی، ۱۳۷۱)؛ زیرا خودشناسی به دلالت التزامی، نوعی از نقادی خویشتن را به همراه دارد. انسان با خودشناسی علاوه بر فهم توانایی‌ها، معایب را نیز می‌یابد و بر حسب فطرت کمال‌طلب، خواستار اصلاح می‌شود.

به طور خلاصه، خودشناسی به دلالت مطابقی موجب شناخت ساحت‌های ذیل است:

- شناخت استعداد‌های فردی، غایات وجودی و تمیز آن از قابلیت‌های تبعی.
- شناخت توانایی‌های وجودی و توانایی‌های جمعی در ارتباط با سایر انسانها و ضعفها.
- شناخت نیازهای لازم و پرورش استعداد‌های اصلی و تبعی خویش.

برخی شناختها با استفاده از انسان‌شناسی در علومی مانند روان‌شناسی تجربی، علم النفس فلسفی، فلسفه ذهن و فلسفه فعل یا کنش حاصل می‌شود و برخی از طریق تفکر، درون‌بینی و با استفاده از علم حضوری به دست می‌آید. بنابر این، خودشناسی منحصر به انسان‌شناسی تجربی یا فلسفی نیست؛ مجموعه‌ای مرکب از انواع انسان‌شناسی است که بهره‌مندی از آنها خودسازی را کامل می‌سازد.

دو) هویت و جایگاه اجتماعی

هویت^۱ ویژگی‌های وجودی، مدل‌های ذهنی و باورهای شخصی افراد نسبت به خود، یا گروه اجتماعی است که موجب افتراق و تمایز او از سایرین می‌شود. هویت شخصی، ساختار روانی- اجتماعی هر فرد است؛ زیرا مجموعه تفکرات و اعتقاداتی که معرف فرد است، چگونگی ارتباط وی با دیگران را نیز تعیین می‌کند.

هویت دارای دو ساحت فردی و ملی است. هویت فردی، مجموعه ویژگی‌های شخصیتی است که شخص را از سایرین متمایز می‌کند و هویت ملی، «بازتولید و بازتغییر دائمی الگوی ارزشها، نمادها، خاطره‌ها، اسطوره‌ها و سنت‌هایی است که میراث متمایز ملتها را تشکیل می‌دهند. هویت ملی، مفهومی است که سعی می‌کند تعارضات موجود در هویت‌های گروهی

را به نوعی کاهش دهد و آنان را در یک هویت بالاتر، یعنی هویت ملی، همگرا سازد. از این‌رو، به زعم برخی از اندیشمندان، هویت ملی در نهایت جنبه غالب و مسلط دارد و سایر خرده‌هویتها ذیل آن قرار می‌گیرند». (رضایی قادی، ۱۳۹۸: ۱۲)

اکثر جامعه‌شناسان معتقدند هویت به واسطه دیالکتیک میان فرد و جامعه شکل می‌گیرد؛ بستر شکل‌گیری آن زندگی جمعی است و معمولاً در باورها، احساسات و قضاوت‌های افراد نمود می‌یابد (جنکینز، ۱۹۹۶: ۲۰). تاجفل^۲ هویت را متشکل از سه مؤلفه می‌داند: مؤلفه شناخت، «آگاهی نسبت به این واقعیت که هر فرد به گروه تعلق دارد»؛ مؤلفه احساس، «احساسات شخصی نسبت به گروه و افرادی که با همان گروه رابطه معناداری دارند»؛ مؤلفه ارزش، «قضاوت فرد درباره عضویت گروهی و پیامدهای ارزشی مثبت و منفی ناشی از آن». (تاجفل، ۱۹۷۸: ۶۳)

برخی نیز هویت را عامل معناداری زندگی می‌دانند و معتقدند هویت در جوانان، متأثر از فرایند ویژگی‌های فرهنگی غالب و هنجار جامعه است (کاستلز، ۱۹۹۷: ۱۷). بنابر این، بایسته است هویت به صورت سازه‌ای درک شود که در روابط شخصی، ساخته و در روابط اجتماعی پرداخت شده و در اجتماع تثبیت می‌شود (لاور، ۲۰۰۸: ۸). به طور خلاصه، هویت مجموعه مؤلفه‌های تعیین‌کننده چگونگی فرد در ایفای نقش‌های اجتماعی است. (خانیکی، ۱۳۸۳، ج ۱: ۷)

اصطلاح پایگاه یا جایگاه اجتماعی،^۵ بیانگر موقعیت هر فرد در جامعه است. این موقعیت با مؤلفه‌هایی چون احترام و اعتبار سنجیده می‌شود. تعیین پایگاه اجتماعی افراد، وابسته به ارزیابی‌های ذهنی افراد جامعه از ارزشهاست. بنابر این، در بستر زمان قابل تغییر است. به عبارت دیگر؛ جامعه از افراد و گروه‌های متفاوتی تشکیل شده است که هر یک متناسب با توانایی‌ها و شاخصه‌های شخصیتی، مسئولیتی را بر عهده دارند. رفتار مورد انتظار از شخص در مسئولیتی که دارد، «نقش» و ارزش و اعتباری که جامعه برای آن نقش قائل است، «پایگاه اجتماعی» یا «جایگاه اجتماعی» گفته می‌شود (پاک‌نهاد جبروتی، ۱۳۸۱: ۱۴۸). بنابر این، هر نقشی می‌تواند یک پایگاه اجتماعی به وجود آورد. برای نمونه، بانویی که استاد دانشگاه است و در عین حال دختر خانواده، مادر، همسر یا مسئول یک پژوهشکده باشد، دارای شبکه پایگاهی است؛ مجموع جایگاه‌هایی که هر فرد واجد آنهاست، موقعیت اجتماعی وی را در

1. Jenkins
2. Tajfel
3. Castells
4. Lawer
5. Social Status

جامعه تعیین می‌کند (قنادان و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۹). از این رو، پایگاه اجتماعی نوعی ارزشگذاری است که آحاد جامعه برای یک نقش اجتماعی تعیین می‌کنند و منزلتهای گوناگون در جامعه تعیین می‌شود؛ زیرا برخی پایگاههای اجتماعی، ارزش و اعتبار والاتری از دیگر پایگاهها و موقعیتها دارند.

پیش از دوران مدرنیته، زنانگی یا مردانگی، امری ذاتی و مبتنی بر طبیعت زنان یا مردان تلقی می‌شد. رفتارها، شیوه‌های زندگی و جایگاه اجتماعی افراد نیز بر اساس جنسیت تعیین می‌شد. اما ظهور و گسترش دیدگاههای فمینیستی، این الگوی تفکیک‌مدارانه میان دو جنس را به چالش کشید. از این منظر تفاوت‌های زنانگی و مردانگی متأثر از فرهنگ و تربیت است (فریدان، ۱۹۶۳: ۱۳۵؛ میل، ۱۹۶۹: ۱۲۹). جایگاه فرو دست زنان در جامعه، در تمام ادوار تاریخ نیز به سبب حاکمیت این تفکر بوده است. (بارت و فیلیس، ۱۹۹۲: ۱۱۵؛ کاهون، ۲۰۰۳: ۲۵۸)

کاوشها در پارادایم اسلام، مبین این حقیقت است که هویت اصیل انسانی و جایگاه اجتماعی در اسلام، وابستگی جنسیتی ندارد: «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا» (احزاب: ۳۵). در آموزه‌های دینی، تفاوت‌های تکوینی زنان و مردان موجب خلق فرصتهای متعدد شده که هر کدام پاسخگوی نیازهای متناسب جامعه است. خداوند با خلق متمایز دو جنس، آنها را کنار هم قرار داده تا در مسیر کمال، یکدیگر را یاری دهند و مکمل هم باشند (بوذری نژاد و اقبالی، ۱۴۰۲: ۳۰۷). اما از آنجا که تمام هنجارهای جامعه با ارزشهای اسلامی همخوان نشده است، هویت و جایگاه اجتماعی گاهی مردانه و گاهی زنانه تعریف می‌شود و تأثیرات آن نیز متفاوت است. رسالت پژوهش حاضر این است که تأثیر متفاوت خودشناسی و جایگاه اجتماعی را بر مهارتهای ارتباطی و تاب‌آوری زنان روشن سازد.

سه) مهارتهای ارتباطی

انسان موجودی اجتماعی و نیازمند رابطه با دیگران است. برآوردن بسیاری از نیازهای انسان در دو حیطه جسمانی و روحی، از طریق زندگی جمعی برآورده می‌شود. موفقیت در زندگی جمعی نیز منوط به بهره‌مندی از مهارتهای ارتباطی است. مهارتهای ارتباطی، دسته‌ای از

1. Feridan
2. Millett
3. Barrett & Philips
4. Cahoon

روشها و شیوه‌های رفتاری است که برای زندگی سالم و سازنده مورد نیاز است؛ این روشها، توانایی‌هایی‌اند که موجب سازگاری انسان با دیگران و شکل‌گیری کنشها و واکنشهای مثبت و مفید در موقعیتهای گوناگون می‌شوند. مهارت‌های ارتباطی در افراد، آنان را توانمند می‌سازد که نقش خود را در جامعه به خوبی ایفا کنند و به هیچ کس آسیب نرسانند. بنابر این، فرد دارای مهارت ارتباطی، «ارتباطش با دیگران به گونه‌ای است که می‌تواند به حقوق، الزامات، رضایت خاطر یا انجام وظایف خود در حد معقولی دست یابد، بدون آنکه حقوق، الزامات، رضایت خاطر یا وظایف دیگران را نادیده بگیرد و در عین حال بتواند در این موارد، مبادله‌ای باز و آزاد با دیگران داشته باشد». امام علی (ع) می‌فرماید: «المؤمنُ مألوفٌ و لاخیر فی من لا یألفُ و لا یؤلفُ؛ مؤمن اهل معاشرت و الفت است و در کسی که الفت نگیرد و با او الفت نگیرند، خیری نیست». (کلینی، ۱۳۹۲، ج ۴: ۳۱۲)

فراگیری روابط میان فردی صحیح و اصولی، اهمیتی بسزا در حفظ و ایجاد سلامت روانی، رشد شخصیت، هویت‌یابی، افزایش بهره‌وری شغلی، افزایش کیفیت زندگی، افزایش سازگاری و خودشکوفایی دارد؛ بدین سبب، افرادی که مهارت‌های ارتباطی لازم را نداشته باشند، علاوه بر پذیرش حداقلی از سوی اطرافیان، مشکلات متعددی در برآوردن نیازها و به فعلیت بخشیدن توانایی‌های خویش دارند. (نوری قاسم‌آبادی، ۱۳۷۷: ۲)

در سیره معصومان (ع)، مهارت‌های ارتباطی با عنوان آداب معاشرت ذکر شده‌است. خطوط کلی ارتباطات انسانی و آداب معاشرت در وصیت امیرمؤمنان (ع) به امام حسن (ع) مبتنی بر گذشت، صداقت، عدالت، انصاف و فروتنی است (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۵۲۷). همچنان که امام صادق (ع)، مهارت‌های ارتباطی را مجموعه‌ای از اصول اخلاقی معرفی می‌کنند: «ای هم‌ام! مؤمن زیرک و با هوش است، سرورش در چهره و اندوهش در دل است، نه کینه‌ورز است و نه حسود، نه جهنده است و نه دشنام‌گو، نه عیب‌جو است و نه عیب‌کن و پشت سر بدگو، بسیار خموش و با وقار است، بسی بردبار است، خوش برخورد و خوش خلق است، باوفا و کم‌آزار است. نزاعش با دیگران صلح‌جویانه است، اگر غضب کند از اصول عدالت و انصاف خارج نشود، دوستی‌اش بی‌شائبه و عهد و پیمان‌ش محکم و پابرجاست، مهربان است و خونگرم، با زیردستان درشتی نکند، سخنگوی ماهری است، عاقبت‌اندیش است و با مردم مدارا می‌کند. راز کسی را فاش نسازد، اگر از کسی نیکی بیند یاد نماید و اگر بدی بیند پنهان دارد، عیب دیگران نهفته دارد. از لغزش درگذرد و از خطا چشم پوشد، عذرخواهی دیگران را پذیراست، از نیکی دیگران یاد می‌کند و سخن نیک می‌گوید و به مردم گمان نیک می‌برد،

هر شخصی نزد او از خود او شایسته‌تر است، همیشه با نشاط و خندان است، نه ترش‌رو است و نه عیب‌جو، سکوتش فکرت و گفتارش حکمت است، دم فرو بندد تا سالم بماند، خبری را استماع نکند، هیچ‌گاه سخن زور به دیگران نگوید، نزدیک شدنش به مردم از روی نیرنگ و خدعه نیست» (کلینی، ۱۳۵۱، ص ۱۲۷ ۱۳۱).

بنابر این مهارت‌های ارتباطی در پارادایم اسلام عبارت است از: کاربست توانایی‌ها با شیوه‌های اخلاقی، برای برقراری ارتباط مفید و مناسب با دیگران، به عبارت دیگر هر فرد پس از خودشناسی در صدد تثبیت صفات لازم برای کسب پایگاه اجتماعی برمی‌آید و با استفاده از آن جایگاه مناسب قادر خواهد بود ارتباطی سالم و هدفمند با دیگران برقرار نماید به‌طوری که طرفین در امنیت و آرامش باشند و در حد امکان به یکدیگر کمک کنند و از همراهی با یکدیگر لذت برند.

چهار) تاب‌آوری و صبوری

صبر به معنای «خویش‌داری» است (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۴: ۴۳۸) و به «بازداشتن نفس از اظهار بی‌تابی و بی‌قراری» نیز معنا شده است (جوهری، ۱۹۸۴: ۷۰۶). در اخلاق اسلامی، صبر ملکه‌ای است که موجب «حفظ نفس از اضطراب»، «خودداری از اعتراض و شکایت» و «آرامش و طمأنینه» می‌شود (مصطفوی، ۱۳۶۰، ج ۶: ۱۸۲). صبر یا تاب‌آوری یکی از سازه‌های روان‌شناسی مثبت است (رحیم‌پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۵). محمدمهدی نراقی، از بزرگان اخلاق می‌گوید: صبر، شکیبایی است و عبارت است از ثبات و آرامش نفس هنگام هر نوع سختی (جسمی یا روحی) یا مصیبت. انسان صبور پس از حادثه هم همچنان انبساط خاطر و آرامش پیش از حادثه را دارد. بنابر این، سخن به شکایت نمی‌گشاید و حرکات ناهنجار انجام نمی‌دهد. (نراقی، ۱۴۲۲، ج ۳: ۲۸۱)

با توجه به تعاریف اندیشمندان؛ صبر، صفتی نفسانی و دارای دو مؤلفه است: ۱. گرایشها و تمایلات غریزی و نفسانی انسان را در اختیار می‌گیرد و آنها را در قلمرو عقل محدود می‌کند؛ ۲. نفس را از مسئولیت‌گریزی در برابر عقل و شرع باز می‌دارد. هر دو مؤلفه اگر به سهولت توسط انسان صورت پذیرد، ملکه صبر در شخص ایجاد شده است و هرگاه فرد با زحمت و مشقت، خود را ملزم به دو مؤلفه صبر کند، تصبر می‌گویند.

توجه به این نکته ضروری است که انظلام با صبر، کاملاً متفاوت است. انظلام به معنای «ظلم‌پذیری و سکوت در مقابل ظلم و ناملازمات از یک سو و شانه خالی کردن از زیر بار مسئولیت از سوی دیگر است» (حبیبیان، ۱۳۸۲: ۹۹). انظلام زمینه‌ساز ظالم‌پروری و حقارت

نقش خودشناسی و هویت اجتماعی بر مهارت‌های ارتباطی ... ♦ ۷۳

شخصیتی است و در تمام کتب اخلاقی، امری مذموم است؛ زیرا سکوت در برابر ظلم، نشأت گرفته از ذلت نفس است که صاحب آن دچار مغلطه معرفتی شده، تسلیم و وادادگی را با صبر هم معنا گرفته است.

با توجه به ماهیت صبر می‌توان گفت بخشی از بالندگی و بهزیستی انسان، وابسته به بهره‌مندی از صبر است. در گزاره‌های دینی و نظرات اندیشمندان حوزه اخلاق نیز تأکید فراوانی به ایجاد ملکه صبر در دستیابی به زندگی سالم توأم با آرامش و بالندگی شده است. امام علی (ع) می‌فرماید: «الصبر الظفر» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۲۵) و داشتن ایمان را مستلزم داشتن صبر برمی‌شمرند (نهج البلاغه، ۱۴۱۵: ۴۸۲؛ کلینی، ۱۳۶۳، ج ۲: ۸۹). پیامبر گرامی اسلام نیز در باب ارزشگذاری صبر فرمودند: «صبر بهترین مرکب سواری است؛ خداوند هیچ بنده‌ای را بهتر و گسترده‌تر از صبر روزی نداده است». (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲: ۴۴۷)

این واژه بیش از صد مرتبه در ۴۵ سوره قرآن کریم آمده است که اغلب آنها با عبارات «الله مع الصابرين»، «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» بیان شده است از جمله: بقره/۱۵۵-۱۵۷؛ هود/۱۱؛ رعد/۲۳ و ۲۴؛ انفال/۴۶؛ آل عمران/۱۲۵ و ۱۴۶؛ در سایر آیات نیز پاداش‌هایی برای صابران برشمرده شده است از جمله: «أَنَّمَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (زمر/۱۰) و نحل/۹۶؛ قصص/۵۴؛ بقره/۱۵۷ که بیانگر اهمیت ایجاد و پرورش صبر در نهاد و نفس انسان است، لذا در آیاتی متناظر به ایجاد صبر سفارش شده است: احقاف/۳۵؛ بقره/۲۵۰؛ اعراف/۱۲۶.

به طور خلاصه آثار صبر را می‌توان چنین برشمرد:

- رضایت الهی؛ (نراقی، ۱۴۲۲، ج ۳: ۲۸۳)
- حمایت الهی؛ (بقره: ۱۵۵، ۱۵۷؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۵۳۱-۵۳۰)
- اعتماد و توکل به خداوند، که نتیجه آن رضایت به رضای الهی است؛ (نراقی، ۱۴۱۲: ۲۹۹-۳۰۰؛ شبیر، ۱۳۷۸: ۳۶۵؛ رفیعی محمدی، ۱۳۸۷: ۹۹)
- تقویت ایمان؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۱۴۷)
- موفقیت در امتحانات الهی؛ (انبیاء: ۳۵؛ طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۷: ۷۵-۷۴)
- موفقیت و پیشرفت در امور زندگی؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ۴۶)
- فوز و رستگاری؛ (آل عمران: ۱۲۰؛ انفال: ۶۵-۶۴؛ نهج البلاغه، ۱۴۱۵: ۴۹۹)
- کسب درجات و جود بهشت. (فرقان: ۷۵؛ انسان: ۱۲؛ فرقان: ۷۵؛ رعد: ۲۴؛ بقره: ۱۵۷؛ نحل: ۹۶؛ قصص: ۵۴؛ زمر: ۱۰؛ مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۷: ۴۸۳)

با توجه به آنچه گذشت، چارچوب نظری پژوهش حاضر با استفاده از منابع قرآنی و داده‌های علمی همسو به شرح ذیل تعیین شده است.

ضعف ارتباطی از نظر روانشناسی امروزی و مبانی دینی، دارای پیامدهای فردی و اجتماعی متعددی است از جمله: «تنهایی، عدم صلاحیت و مشکلات خانوادگی، نارضایتی شغلی، فشار روانی، بیماری‌های جسمی و روانی»، برای پیشگیری یا حل مشکلاتی چنین، ناگزیر هر فردی، نیازمند فراگیری مهارت‌های ارتباطی است تا در گام اول آرامش و موفقیت خود را تضمین کند. بنابر این هر انسانی نیازمند آن است که دانش و مهارت لازم را برای برقراری ارتباط سالم و سازنده با دیگران بیاموزد. اولین رکن فراگیری دانش و مهارت نیز صبوری و تاب‌آوری است. اساساً در پارادایم اسلام انجام هر نوع فرایند صحیح نیازمند صبر است. رسول خدا حضرت محمد مصطفی - صلی الله علیه و آله - فرمودند: «بر تو باد به فراگیری علم، همانا که علم دوست مؤمن است و بردباری وزیر او و عقل راهنمایش و عمل سرپرست او و رفق و مدارا پدر او و ملایمت با دیگران برادر او و صبر، امیر سپاهیان او است» (پاینده، ۱۳۲۴، ح ۱۹۶۱).

در آموزه‌های اسلامی از مردم خواسته شده تا در چهار محور با دیگران تعامل داشته باشند که همگی نیازمند اصلاحگری خود و در نتیجه، خودشناسی است: ۱. آزار نرساندن که برای تحقق آن باید روشهای کنترل خشم و زبان خویش را فراگیرد؛ ۲. برخورد نیک با همه انسانها که برای آن باید فضایل اخلاقی را در خود نهادینه کند؛ ۳. تعامل متعالی با مؤمن که در این باره باید حقوق خود و دیگران را بشناسد و رعایت کند؛ ۴. دوستی با سایرین، که قبل از انتخاب باید روحیات خویش را بشناسد و بداند با چه شخصیتی قادر است تعامل سالم و سازنده برقرار کند. امام باقر(ع) می‌فرمایند: «إِنَّ أَكْمَلَ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنَهُمْ خُلُقًا؛ کامل‌ترین مؤمنان کسی است که اخلاقش نکوتر باشد» (کلینی، ۱۳۹۲، ج ۲: ۱۰۰). اساساً مطابق آموزه‌های اسلامی، قانون طلایی ارتباط، به دلالت التزامی، نیازمند خودشناسی است. «فَأَحِبِّ لْغَيْرِكَ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ وَ اكْرَهُ لَهُ مَا تَكْرَهُ لَهَا؛ پس از برای دیگران دوست بدار آنچه برای خودت دوست می‌داری، و خوش ندار برای دیگران آنچه برای خودت خوش نداری». (نهج البلاغه، نامه ۳۱)

۳. اسلام، هویت و جایگاه اجتماعی انسان را با ارجاع به مبانی انسانی، در مقام ثبوت و با توجه به مفروضات وجودشناختی معین می‌کند؛ لذا در گزاره‌های دینی، جایگاه هر انسانی نزد سایر انسانها متأثر از نوع رابطه ولایی او با خداوند تعیین می‌شود و شکل‌گیری تشخص

انسان در نقش اجتماعی او، به منزلت او در ارتباط با خداوند مرتبط است. برای نمونه، آنگاه که اسلام آسیه (س) را به عنوان الگو معرفی می‌کند: «وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» (تحریم: ۱۱) و جایگاهی ولایی برای ایشان قائل می‌شود (طبرسی، ۱۴۰۸، ج ۱۰: ۱۳۹)، بدین سبب است که فشار محیط و جامعه، وابستگی اقتصادی، زن بودن، تقاضای همسر و ترس از آسیب دیدن، هیچ کدام موجب ضعف آسیه (س) و رویگردانی او از مسیر حق نشود. بافتار این خودشناسی، هویت و پایگاه اجتماعی‌ای که زنی مانند آسیه را به سطح الگویی برای تمام انسانها ارتقا می‌دهد، از یک سو متأثر از سامانه معرفتی فرد و از سوی دیگر، منبعث از سطح ارتباط او با خداوند متعال است که به تاب‌آوری ایشان در برابر شکنجه‌ها منجر می‌شود. چگونگی و میزان این دو مؤلفه در هر فرد، به باور انسان از خویش و جایگاه او در جهان بستگی دارد. این نوع دریافت از خویش، در چگونگی اعمال و رفتار و گفتار انسان نقش بسزایی دارد و سبک زندگی او را کنترل می‌کند.

بنابر این، خودشناسی و بهره‌مندی از پایگاه اجتماعی، از مؤلفه‌های اصول و قواعد ارتباط سالم دوسویه میان افراد از منظر اسلام و روان‌شناسی است و اصولاً از این منظر، بدون شناخت خود نمی‌توان دیگران را شناخت و طریق ارتباط سازنده و مؤثر را انتخاب کرد. همان‌گونه که درک شرایط و موقعیت حساس دیگران نیز با قرار دادن خود در آن جایگاه، قدرت فهم و استنباط چگونگی ایجاد رابطه سالم را ارتقا می‌بخشد (نمل: ۲۷-۲۳). طی تمام این مراحل نیز همان‌گونه که گذشت، با کمک ملکه اخلاقی صبر میسر است.

ج) روش پژوهش

جهانبینی و نوع نگاه پژوهشگر، بر پایه اصول علوم تجربی و رویکرد عینی‌گرا و فلسفه اثبات‌گرایانه استوار است. پژوهش حاضر به لحاظ هدف، جزء پژوهشهای کاربردی و از نظر ماهیت و روش گردآوری یافته‌ها، توصیفی-مقطعی از نوع همبستگی است. نوع داده‌های این پژوهش، کمی است. جامعه آماری پژوهش تمامی دانشجویان دختر دانشگاه یاسوج است که در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ مشغول به تحصیل بودند. بر اساس روش کرجسی و مورگان، حجم مناسب نمونه به روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای برای چنین جامعه‌ای، ۱۴۶ آزمودنی در نظر گرفته شده است. به هر یک از آزمودنی‌ها چهار پرسشنامه ارائه و از آنان خواسته شد تا حد امکان به همه پرسشها پاسخ‌دهند. در نهایت با کنار گذاشتن پرسشنامه‌هایی که به صورت ناقص پر شده بودند، ۱۴۶ پرسشنامه باقیمانده به شیوه رگرسیون تحلیل شدند.

۱. ابزار پژوهش

یک) مقیاس خودشناسی انسجامی

این مقیاس توسط قربانی و همکاران (۲۰۰۸) ارائه شد و شامل ۳۸ گویه و دو خرده‌مقیاس خودشناسی تأملی و تجربه‌ای است که در یک طیف لیکرت پنج درجه‌ای نمره‌گذاری می‌شود. به استثنای گویه‌های شماره سه، شش و نه، بقیه گویه‌ها به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. قربانی و همکاران (۲۰۰۸) برای این ابزار، ضرایب آلفای کرونباخ را در دامنه‌ای از ۰/۸۴ تا ۰/۹۰ و روایی این ابزار را با استفاده از همبستگی، خرده‌مقیاسها را برابر با ۰/۸۴ گزارش کردند. قربانی و همکاران (۲۰۰۸) ضریب آلفای کرونباخ را برای نسخه کوتاه این پرسشنامه، شامل ۱۲ گویه در نمونه‌ای ایرانی ۰/۸۲ و همبستگی ۱ این ابزار را با مقیاس عزت نفس روزنبرگ (۱۹۸۹) برابر با ۰/۵۶ به عنوان شاخصی از روایی همزمان این ابزار گزارش کردند. در پژوهش حاضر، ضریب آلفای کرونباخ برای این ابزار، ۰/۸۵ به دست آمد. پژوهش حاضر با محاسبه تحلیل عاملی تأییدی، شاخصه‌ای، مجذور کای نرم شده ۲/۵۸، ریشه خطای میانگین مجذورات تقریب ۰/۰۷۰، شاخص برازش فزاینده ۰/۹۲۹ و شاخص برازش تطبیقی ۰/۹۲۸ به دست آورد.

۴-۲. پرسشنامه پایگاه اجتماعی- فرهنگی (صمدی و همکاران، ۱۳۹۳)

این پرسشنامه دارای ۱۷ سوال است و هدف آن ارزیابی وضعیت پایگاه اجتماعی- فرهنگی افراد می‌باشد. نمره‌گذاری پرسشنامه بصورت طیف ۵ نقطه‌ای می‌باشد. امتیاز مربوط به هر گزینه در جدول زیر ارائه شده است:

عنوان	۱	۲	۳	۴	۵
امتیاز					

برای بدست آوردن امتیاز کلی پرسشنامه، مجموع امتیازات مربوط به تک تک سوالات با هم محاسبه شده است. این امتیاز دامنه‌ای از ۱۷ تا ۸۵ خواهد داشت. امتیازات بالاتر نشان‌دهنده وضعیت بهتر پایگاه اجتماعی فرهنگی فرد پاسخ دهنده خواهد بود و برعکس. برای تفسیر بیشتر از جدول زیر پیروی شده است:

امتیاز	تفسیر
کمتر از ۳۰	پایگاه اجتماعی فرهنگی ضعیف
بین ۳۱-۵۵	پایگاه اجتماعی فرهنگی متوسط
بالاتر از ۵۶	پایگاه اجتماعی فرهنگی مطلوب

روایی و پایایی: در پژوهش صمدی و همکاران (۱۳۹۳)، روایی ظاهری و محتوایی این مقیاس تأیید شد. همچنین پایایی این پرسشنامه با استفاده از آلفای کرونباخ (۰/۸۵) تأیید شد.

۳-۴. پرسشنامه مهارت‌های ارتباطی کوئین دام

پرسشنامه مهارت‌های ارتباطی توسط کوئین دام در سال ۲۰۰۴ تهیه شده است. این پرسشنامه برای سنجش مهارت‌های ارتباطی بزرگسالان با ۳۴ گویه، ابداع شده است که مهارت‌های ارتباطی را توصیف می‌کند؛ برای تکمیل آن، پاسخگو باید هر گویه را بخواند و سپس میزان انطباق وضعیت فعلی خود را با محتوای آن بر روی یک طیف لیکرت پنج درجه‌ای از هرگز تا همیشه مشخص کند.

برای سنجش اعتبار آزمون مهارت‌های ارتباطی، ابتدا با استفاده از روش آلفای کرونباخ، اعتبار کل آزمون محاسبه شد که مقدار عددی آن برابر با ۰/۶۹ و حاکی از همسانی درونی قابل قبول این آزمون بود. این مقدار برای آزمودنی‌های دانشجوی ۰/۷۱ و برای دانش آموزان دبیرستانی برابر با ۰/۶۶ بوده است. همچنین ضریب اعتبار کل آزمون با استفاده از روش تنصیف در پژوهش حاضر، برابر با ۰/۷۱ بدست آمد.

۴-۴. مقیاس تاب‌آوری (صبر)

این پرسشنامه را کونور و دیویدسون (۲۰۰۳) با مرور منابع پژوهشی حوزه تاب‌آوری طی سالهای ۱۹۷۹-۱۹۹۱ تهیه کردند. بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی این مقیاس در شش گروه جمعیت عمومی، مراجعه‌کنندگان به بخش مراقبت‌های اولیه، بیماران سرپایی روانپزشکی، بیماران با مشکل اختلال اضطراب فراگیر و دو گروه از بیماران استرس پس از سانحه انجام شده است. تهیه‌کنندگان این مقیاس، بر این باورند که این پرسشنامه به خوبی قادر به تفکیک افراد تاب‌آور (صبور) از غیر تاب‌آور (غیر صبور) در گروه‌های بالینی و غیر بالینی می‌باشد و می‌توان از آن در موقعیتهای پژوهشی و بالینی استفاده کرد. پرسشنامه تاب‌آوری کونور و دیویدسون، ۲۵ عبارت دارد که در یک مقیاس لیکرتی بین صفر (کاملاً نادرست) تا پنج (همیشه درست) نمره‌گذاری شده‌اند.

نمره‌گذاری گزینه‌ها در این مقیاس بدین شرح است: کاملاً نادرست = ۰ به ندرت = ۱ گاهی درست = ۲ اغلب درست = ۳ همیشه درست = ۴.

پایایی خارجی: کونور و دیویدسون ضریب آلفای کرونباخ مقیاس تاب‌آوری را ۰/۸۹ گزارش کرده‌اند. همچنین ضریب پایایی حاصل از روش بازآزمایی در یک فاصله ۴ هفته‌ای ۰/۸۷ بوده است.

پایایی ایرانی: این مقیاس در ایران توسط محمدی (۱۳۸۴) هنجاریابی شده است. وی برای تعیین پایایی مقیاس تاب آوری کونور و دیویدسون از روش آلفای کرونباخ بهره گرفته و ضریب پایایی ۰/۸۹ را گزارش کرده است.

۵. یافته‌های تجربی

به منظور تحلیل داده‌های تجربی پژوهش از دو روش آمار توصیفی (میانگین و انحراف استاندارد) و آمار استنباطی (ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون چندگانه) استفاده شده است و پیش از انجام تحلیل‌های مربوط به آزمون، وضعیت کلی داده‌ها مورد بررسی قرار گرفت. به منظور مفروضه نرمال بودن داده‌ها از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف استفاده شد که نتایج حاکی از برقراری این مفروضه برای متغیرهای پژوهش بود ($p > 0/05$). به منظور بررسی استقلال خطاها از آماره دورین واتسون استفاده شد.

جدول ۱. آزمون VIF و تولرانس خودشناسی و هویت اجتماعی

متغیرها	VIF	TOLERANCE
خودشناسی	/۸۶	۱/۱۵
هویت اجتماعی	/۷۵	۱/۰۷
کل	/۸۱	۱/۱۲

نتایج نشان داد مفروضه استقلال برای پیش‌بینی مهارت‌های ارتباطی ($DW=1/959$) و تاب آوری ($DW=2/094$) برقرار است. مفروضه هم‌خطی چندگانه نیز از طریق آمار تولرانس و همچنین تورم واریانس (VIF) بررسی شد. نتایج نشان داد که هیچکدام از مقادیر تولرانس کوچکتر از حد مجاز ۰/۱ و هیچکدام از مقادیر VIF بزرگتر از حد مجاز ۱۰ نبوده است. لذا بر اساس دو شاخص مطرح شده، وجود هم‌خطی در داده‌ها مشاهده نشد. در نهایت پس از بررسی مفروضات آزمون، نتایج مربوط به همبستگی بین متغیرهای پژوهش به شرح جدول زیر بدست آمد.

جدول ۲. ماتریس همبستگی متغیرهای پژوهش

متغیر	M	SD	۱	۲	۳	۴
۱. تاب آوری	۳۲/۷۲	۱۳/۹۴	۱			
۲. پایگاه اجتماعی-فرهنگی	۲۱/۵۱	۱۱/۱۷	۰/۵۵**	۱		
۳. مهارت‌های ارتباطی	۵۷/۷۷	۱۳/۳۴	۰/۳۵۲**	۰/۳۱۱**	۱	

نقش خودشناسی و هویت اجتماعی بر مهارت‌های ارتباطی ... ۷۹

۱	۰/۵۱۲**	۰/۳۷	۰/۱۵۸	۷/۲۱	۲۱/۲۴	۴. خودشناسی
---	---------	------	-------	------	-------	-------------

$$*p \leq 0.01$$

همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود میان تاب‌آوری و هویت اجتماعی رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد. میان خودشناسی و مهارت‌های ارتباطی و بین هویت اجتماعی و مهارت‌های ارتباطی نیز رابطه مثبت و معنی‌دار است. این در حالی است که بین خودشناسی و تاب‌آوری هر چند رابطه وجود دارد اما رابطه معنی‌داری وجود نداشت. قابل ذکر است که کلیه همبستگی‌ها در سطح $p < 0.01$ معنی‌دار هستند. سایر یافته‌های مربوط به همبستگی متغیرهای پژوهش در جدول ۱ ارائه شده است. پس از بررسی همبستگی بین متغیرها به منظور پیش‌بینی تاب‌آوری و مهارت‌های زندگی بر اساس هویت اجتماعی و خودشناسی از رگرسیون چندگانه به روش همزمان استفاده شد. نتایج آن عبارت است از:

جدول ۳. پیش‌بینی تاب‌آوری بر اساس پایگاه اجتماعی فرهنگی و خودشناسی

متغیر	R	R ²	تعدیل شده	F	Sig	B	Beta	T	Sig
پایگاه اجتماعی فرهنگی	۰/۵۷۳	۰/۳۲۸	۰/۳۱۹	۳۴/۹۵	۰/۰۰۰	۰/۹۵۲	۰/۵۵۱	۸/۰۴	۰/۰۰۰
خودشناسی						۰/۳۷۵	۰/۱۶۱	۲/۳۵	۰/۰۰۲

یافته‌های به دست آمده در جدول فوق نشان می‌دهد هر دو متغیر پیش‌بین یعنی هویت اجتماعی و خودشناسی پیش‌بینی کننده تاب‌آوری‌اند. این دو متغیر مجموعاً ۳۳ درصد از تاب‌آوری را تبیین کرده‌اند؛ علاوه بر این در جدول فوق، ضرایب غیر استاندارد b و همچنین ضرایب استاندارد بتا برای پیش‌بینی تاب‌آوری ارائه شده است. همانگونه که مشاهده می‌شود ضرایب بتا برای متغیر پایگاه اجتماعی ($\beta = 0.551$) و برای متغیر خودشناسی ($\beta = 0.161$) است که نشان می‌دهد هویت اجتماعی و خودشناسی دانشجویان دختر، تاب‌آوری آنها را پیش‌بینی خواهد کرد، افزون بر آن در جدول زیر میزان تاب‌آوری بر اساس هویت اجتماعی و خودشناسی نیز چنین به دست آمده است.

جدول ۳: پیش‌بینی مهارت‌های ارتباطی دانشجویان بر اساس خودشناسی و هویت اجتماعی

متغیر	R	R ²	تعدیل شده R ²	F	Sig	B	Beta	T	Sig
پایگاه اجتماعی فرهنگی	۰/۶۰۱	۰/۳۶۱	۰/۳۵۲	۴۰/۳۷	۰/۰۰۰	۰/۹۵۲	۰/۵۱۴	۷/۶۸	۰/۰۰۰
خودشناسی						۰/۳۷۵	۰/۵۱۲	۴/۷۰	۰/۰۰۰

یافته‌های ارائه شده در جدول ۳، نشان می‌دهد هویت اجتماعی و خودشناسی قادر به پیش‌بینی مهارت‌های ارتباطی بوده‌اند. این دو متغیر در مجموع، ۳۶ درصد از واریانس مهارت‌های ارتباطی را تبیین کردند. افزون بر آن، در جدول، ضرایب غیر استاندارد b و همچنین ضرایب استاندارد بتا برای پیش‌بینی مهارت‌های ارتباطی ارائه شده است. همانگونه که مشاهده می‌شود، ضرایب بتا برای متغیر هویت اجتماعی، ۰/۵۱۴ و برای خودشناسی، ۰/۵۱۲ است که نشان می‌دهد با افزایش میزان این متغیرها، مهارت‌های ارتباطی نیز افزایش می‌یابد.

(د) تحلیل و نتیجه‌گیری

دین اسلام نسبت به سعادت انسان و راهکارهای رسیدن به تعالی و آرامش او، اهمیت فوق‌العاده‌ای قائل است. از آنجا که سعادت انسان در دو ساحت دنیا و آخرت، وابسته به دو بُعد فردی و اجتماعی انسان است، راهکارهایی که موجب ارتقای کیفیت تعامل فردی انسان با خود و جامعه شود، همواره در اولویت شناختی و سلوک عملی رسیدن به سعادت قرار دارند؛ زیرا پس از خودشناسی و خداشناسی، هویت انسان در مبانی دینی، وابسته به مشارکت او با سایر انسانها و متکی به موقعیت او در شبکه نظام هستی خداوندمحور است. لذا اگر کسی طالب سعادت است، نیازمند ارتباط سالم اجتماعی و سازنده با دیگران است. تضادهای فکری و فرهنگی و مشکلات زندگی، همیشه و در تمام جوامع وجود دارند و راه‌گزینی از آنها نیست؛ اما بهره‌مندی از صبر و تاب‌آوری در برابر مشکلات و نظرات مخالف و برخورداری از توانایی مهارت‌های ارتباطی، موجب می‌شود انسان از بحرانهای گوناگون پیش رو با بهترین راهبرد و کمترین آسیب گذر کند.

پژوهش حاضر با هدف بررسی رابطه خودشناسی و هویت اجتماعی با تاب‌آوری و مهارت‌های ارتباطی انجام شد. یافته‌های نظری و تجربی پژوهش نشان می‌دهد که میان خودشناسی و درک پایگاه و هویت اجتماعی با تاب‌آوری و مهارت‌های ارتباطی، رابطه مثبت

و معناداری وجود دارد. به عبارت دیگر؛ فرض پژوهش در خصوص پیش‌بینی مهارت‌های ارتباطی بر اساس متغیر خودشناسی و هویت اجتماعی، تأیید شد.

نتیجه این بخش از پژوهش، با یافته‌های پژوهش‌های شمس و آفتاب (۱۳۹۹)، عبداللہی و همکاران (۱۴۰۰)، جوان (۱۴۰۳)، عبدالعلی و همکاران (۲۰۲۳)، ریگر و همکاران (۲۰۱۳)، هاشگ و همکاران (۲۰۱۹)، بابایی و همکاران (۲۰۲۱) که برخی از این متغیرها را بررسی کردند، همسو است. در تبیین یافته‌ها می‌توان گفت: «خود» اساس کنش‌وری بهینه شخصیت در نظر گرفته شده است؛ زیرا خود از طریق فرایندهای «خودآگاهی»، در بسیاری از متون اخلاقی (نراقی، ۱۴۲۲؛ خمینی، ۱۳۷۱) موجب نظم‌بخشی به رفتار و اصلاح انسان می‌شود. خودشناسی منسجم در افقی بالاتر، پیش‌بینی‌کننده حرمت به خود بالاتر است و با ویژگی‌های شخصیت خودشیفته ارتباط منفی دارد و این ارتباط با حرمت خود بالاتر، سبب افزایش تاب‌آوری می‌شود.

یکی دیگر از مؤلفه‌های مهمی که نقش بسزایی در تعاملات و مهارت‌های ارتباطی دارد، هویت اجتماعی و پایگاه فرهنگی است. در تبیین تأثیر هویت و پایگاه اجتماعی بر روابط اجتماعی، می‌توان افراد با هویت‌های رشدیافته را مثال زد. مطابق تحقیقات انجام‌شده، این افراد با اعتماد به نفس در خصوص نیازها و تمایلات خود با دیگران بحث می‌کنند و در صورت نیاز، از دیگران کمک و همکاری می‌طلبند. در مقابل، افراد با هویت‌های رشدنیافته، در بیان احساسات و نیازهای خود عاجزند (اعظامی و همکاران، ۱۳۹۷). وقتی دانشجویان درک روشنی از اینکه چه کسی‌اند و چه جایگاهی در نظام هستی دارند و چه نقشی می‌توانند در جامعه داشته باشند، به دست‌آورند؛ درمی‌یابند کدام ارزشها و اهداف موجب سعادت و موفقیت آنان می‌شود. این شناخت هویتی و هدفمندی می‌تواند عامل محافظ در برابر عواطف منفی در زمانهای چالش‌برانگیز باشد و به افراد، چارچوبی برای تفسیر تجربیات و حفظ معناداری زندگی، حتی در مواجهه با ناملایمات بدهد و در نتیجه، صبر و تاب‌آوری آنان برای رسیدن به اهداف افزایش یابد. (سروش و افراسیابی، ۱۳۸۹)

در تبیین این موضوع می‌توان گفت: تاب‌آوری، سازگاری مثبت در واکنش به شرایط ناگوار است. تاب‌آوری، توانمندی فرد در برقراری تعادل زیستی- روانی، در شرایط خطرناک است (کورنر و دیسون، ؟). مطابق تحقیقات، عوامل زیربنای تاب‌آوری عبارتند از: اعتماد به نفس، احساس مسئولیت، استقلال و کنترل رویدادها، خودشناسی و پایگاه و هویت اجتماعی. خودشناسی همراه با پذیرش خود، موجب ایجاد ابعاد مثبت هیجانی، عاطفی و

شناختی در افراد می‌شود و افزایش تاب‌آوری را به همراه دارد. خودشناسی مانع واکنش سریع به پاسخهای احتمالی می‌شود. بازنگری در تجربیات گذشته که بخشی از خودشناسی است، موجب طراحی و برنامه‌ریزی سازمان‌یافته‌تر و پیچیده‌تری برای کنش‌ورزی می‌شود (قربان‌زاده و همکاران، ۲۰۱۰). خودشناسی با بررسی تجربه‌های شخصی، داده‌های مربوط به خود را به صورت معناداری تلفیق و فرایند خودتنظیمی را ساده می‌سازد. چنین فردی با آگاهی از تجارب جاری و گذشته و واکاوی نقش خود در هر تجربه، پاسخهای سنجیده‌تری نسبت به تغییرات جدید محیط بروزمی‌دهد. به عبارت دیگر؛ خودشناسی نوعی آگاهی به حالتهای روان‌شناختی خود است که موجب توانمندی فرد در پردازش محتوای تجربه‌ها و تفکیک آنها از یکدیگر می‌شود. این حالت مانع بروز واکنش بی‌اختیار به کنشهای دیگران می‌شود. فردی که مهارت خودشناسی و هویت اجتماعی دارد، در عبور از بحرانها موفق است و تاب‌آوری بیشتری دارد.

در نتایج این پژوهش نیز مشهود است که میزان تاب‌آوری و انطباق با محیط در جامعه آماری، بیشتر از حد متوسط (۳/۳۴) است. همچنین یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که بین متغیر تاب‌آوری و خودشناسی و هویت اجتماعی، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. به عبارتی؛ فرض پژوهش در خصوص پیش‌بینی تاب‌آوری، بر اساس متغیر خودشناسی و هویت اجتماعی، تایید شد.

با توجه به یافته‌های پژوهش و از آنجا که دانشجویان در معرض بحران هویت و انواع تهدیدها قرار دارند، به نهادهای مسئول از جمله دانشگاهها توصیه می‌شود با تدوین برنامه‌های کارآمد و فراهم کردن زمینه شکل‌گیری هویت اجتماعی، زمینه‌های بهبود میزان تاب‌آوری و مهارتهای زندگی را در دانشجویان فراهم کنند. برای نمونه پیشنهاد می‌شود در دانشگاهها، دوره‌ها و کارگاههایی در ارتباط با خودشناسی و هویت اجتماعی برگزار شود.

همچنین با توجه به اهمیت مهارتهای ارتباطی برای سازگاری افراد و احساس رضایت درونی و بیرونی در روابط فردی، در زمینه مهارتهای ارتباطی نیاز به آموزش از طرف دستگاههای مسئول وجود دارد؛ بنابر این، پیشنهاد می‌شود برای معلمان و والدین نیز که مربی فرزندان کشور می‌باشند، در ارتباط با چگونگی خودشناسی و هویت اجتماعی، کارگاههایی برگزار شود و از این طریق، اهمیت و ضرورت خودشناسی و هویت اجتماعی، از مقام اثبات در مقام ثبوت عینیت یابد.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه. تصحيح صبحی صالح (۱۴۱۵ ق). تهران: اسوه.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ ق). لسان العرب. بيروت: دارصادر.
- بودزی نژاد، یحیی و ابوالفضل اقبالی (۱۴۰۲). «هویت جنسیتی زنانه (زن‌انگی) در سیره حضرت زهرا (س)». زن در توسعه و سیاست، ۲(۲۱): ۳۰۵-۳۲۷.
- بشارت، محمدعلی؛ سعیده بزازیان؛ نیما قربانی و مهساسادات اصغری (۱۳۹۳). «پیش‌بینی خودشناسی انسجامی فرزندان بر اساس ویژگی‌های فرزندپروری والدین». خانواده‌پژوهی، ۱۰(۱): ۶۵-۷۸.
- پاک‌نهاد جبروتی، مریم (۱۳۸۱). فرادستی و فرودستی در زبان. تهران: گام نو.
- پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۲۴). نهج الفصاحه. تهران: انتشارات جاویدان.
- تریگ، راجر (۱۳۸۲). انسان از دیدگاه ده متفکر. ترجمه رضا بخشایش. [بی‌جا]: پژوهشکده تعلیم و تربیت.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰ ق). غررالحکم و دررالکلم. قم: دار الکتاب الإسلامی.
- جعفرجلالی، فاطمه؛ طاهره جباری و خدابخش احمدی (۱۳۹۳). «تأثیر آموزش صبر و حیا از دیدگاه آموزه‌های اسلامی بر بهبود مهارت‌های ارتباطی در دانش‌آموزان پایه اول متوسطه شهرستان گرگان». مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی فرهنگ و اندیشه دینی.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۹۸۴ م). الصحاح اللغة. بيروت: دارالعلم للملایین.
- حبیبیان، احمد (۱۳۸۲). مرز فضایل و رذایل اخلاقی. قم: مطبوعات دینی.
- خانیکی، هادی (۱۳۸۳). هویت در ایران: رویکرد سیاسی اجتماعی فرهنگی و ادبی به هویت و بحران در ایران. تهران: جهاد دانشگاهی (پژوهشکده علوم انسانی اجتماعی).
- خمینی، روح‌الله (۱۳۷۱). چهل حدیث. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- دشتی، محمد. (۱۳۷۹). نهج البلاغه. تهران: انتشارات مشرقین.
- رحیم‌پور، فرزانه؛ ناصر صبحی قراملکی و محمد نریمانی (۱۳۹۶). «مقایسه اثربخشی دو برنامه آموزشی تاب‌آوری و مهارت‌های ارتباطی بر سازگاری زناشویی دانشجویان». فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۷(۱): ۳۳-۵۴.
- رضایی قادی، خدیجه (۱۳۹۸). «هویت اجتماعی: بازخوانی مفهوم هویت در رویکردهای نظری». رشد آموزش علوم اجتماعی، ۲۳(۱): ۱۲-۱۵.
- رفیعی محمدی، ناصر. (۱۳۸۷). گفتار رفیع: یکصد و ده منبر پژوهشی (جلد ۱). قم: معروف.
- شبر، عبدالله. (۱۳۷۸). الاخلاق. ترجمه محمدرضا جباران. قم: هجرت.
- طاهری، ابوالقاسم (بی‌تا). برگی از دفتر انسان شناسی از دیدگاه نهج البلاغه. قم: نشر مشهور.
- طباطبائی، محمدحسین (۱۴۱۷ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. لبنان: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.

- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۸ق). **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**. مصحح هاشم رسولی. بیروت: دارالمعرفه.
- فلاح، محمدجواد (۱۴۰۲). «**تحلیلی بر هویت معرفتی دانش اخلاق کاربردی اسلامی**». *تأملات اخلاقی*، ۴(۳): ۴۵-۶۲.
- قنادان، منصور؛ ناهید مطیع و هدایت الله ستوده (۱۳۹۶). **جامعه‌شناسی (مفاهیم کلیدی)**. تهران: آوای نور.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۹۲ق). **اصول کافی**. ترجمه محمدباقر کمرئی. تهران: المکتبه الاسلامیه.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۳). **الکافی**. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۵۱). **گزیده‌ای از اصول کافی در مبانی دین اسلام**. ترجمه علی اصغر خسروی شبستری. تهران: انتشارات خرمی.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۶۰). **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مغنیه، محمدجواد. (۱۴۲۴ق). **تفسیر الکاشف**. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران. (۱۳۷۴). **تفسیر نمونه**. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- نراقی، محمد مهدی (۱۴۲۲ق). **جامع السعادات**. بیروت: اعلمی.
- نوابخش، فرزاد؛ مریم رویین تن، حمیدرضا سلیمانی، عباس امینی و سید ابوالفضل موسوی (۱۳۹۶). «**بررسی رابطه مهارت‌های ارتباطی با هویت اجتماعی دانشجویان دانشگاه آزاد کرمانشاه**». *مطالعات علوم اجتماعی، آموزش علوم اجتماعی*، ۳(۲): ۶۲-۷۱.
- نوری قاسم‌آبادی، ربابه (۱۳۷۷). «**ارتباطات و پیوندهای اجتماعی ضامن سلامت فرد و جامعه**». *روزنامه کار و کارگر*.
- یزدانی، فاطمه؛ عبدالله شفیع‌آبادی و حسن حیدری (۱۳۹۹). «**پیش‌بینی پایداری زناشویی بر اساس معیارهای همسرگزینی، مهارت‌های ارتباطی و تاب‌آوری خانواده**». *مطالعات اسلامی در حوزه سلامت*، ۴(۱): ۱۴۸-۱۳۵.
- Barrett, M., & Philips A. (1992). *Destabilizing Theory: Contemporary Feminist Debates*, London: Polity Press.
- Cahoon, L. (2003). *Form Modernism to Postmodernism: An Anthology Expanded* (2nd Ed.). Wiley-Blackwell Publisher.
- Friedan, B. (1963). *The Feminine Mystique*. New York: Dell.
- Jenkins, R. (1996). *Social Identity*. London: Routledge.
- Lawer, S. (2008). *Identity: Sociological Perspectives*. Cambridge: Policy Press.
- Millett, K. (1969). *Sexual Politics*. Garden City, N.Y: Doubleday.
- Tajfel, H. (1978). *Differentiation between Social Groups*. London: Academic.
- The Holy Quran.
- Nahj al-Balagha. Corrected by Subhi Saleh (1994). Tehran: Osweh.
- Besharat, Mohammad Ali; Saeideh Bezazian; Nima Ghorbani & Mahasad Asghari (2014). "Predicting Children's Coherent Self-

- Awareness Based on Parents' Parenting Characteristics". *Family Studies*, 10(1): 65-78.
- Bouzari-Nejad, Yahya & Abul-Fadl Iqbali (2023). "Female Gender Identity (Femininity) in the Life of Hazrat Zahra (S)". *Women in Development and Politics*, 21(2): 305-327.
 - Castells, M. (1997). *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
 - Dashti, Mohammad. (1990). *Nahj al-Balagheh*. Tehran: Mashriqeen Publications.
 - Falah, Muhammad Jawad (2022). "An Analysis of the Epistemological Identity of Applied Islamic Ethics". *Ethical Reflections*, 4(3): 45-62.
 - Habibian, Ahmad (2003). *The Border of Moral Virtues and Vices*. Qom: Religious Press.
 - Ibn Manzur, Muhammad ibn Makram. (1993). *Lisan al-Arab*. Beirut: Dar Sadr.
 - Jafar Jalali, Fatima; Tahera Jabbari & Khodabakhsh Ahmadi (2014). "The Effect of Teaching Patience and Modesty from the Perspective of Islamic Teachings on Improving Communication Skills in First Grade High School Students in Gorgan City". *Proceedings of the International Congress of Religious Culture and Thought*.
 - Johari, Ismail bin Hamad. (1984). *Al-Sahah Al-Lughah*. Beirut: Dar al-Ilm lelmalaen.
 - Khaniki, Hadi (2004). *Identity in Iran: A Political, Social, Cultural and Literary Approach to Identity and Crisis in Iran*. Tehran: Jihad Daneshgahi (Social Humanities Research Institute).
 - Khomeini, Ruhollah (1992). *Forty Hadiths*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works.
 - Kuleyni, Mohammad ibn Yaqub. (1972). *A Selection of the Principles of Al-Kafi in the Foundations of the Religion of Islam*. Translated by Ali Asghar Khosravi Shabestari. Tehran: Khorami Publications.
 - Kuleyni, Mohammad ibn Yaqub. (1984). *Al-Kafi*. Tehran: Dar Al-Kutb Al-Islamiyyah.
 - Kuleyni, Mohammad ibn Yaqub. (۱۹۷۲). *Principles of Al-Kafi*. Translated by Mohammad Baqir Kamarei. Tehran: Al-Muktabah Al-Islamiyyah.
 - Makarem Shirazi, Nasser and colleagues. (1995). *Tafsir Nemooneh*. Tehran: Daral al-Kutob al-Islamiyyah.
 - Mostafavi, Hassan. (1988). *Investigation of the Words of the Holy Quran*. Tehran: Book Translation and Publishing Company.
 - Mughniyyah, Mohammad Javad. (1988). *Tafsir al-Kashif*. Tehran: Daral al-Kutb al-Islamiyyah.
 - Naraqi, Mohammad Mahdi (۲۰۰۱). *Jame' al-Sadat*. Beirut: A'alami.
 - Navabakhsh, Farzad; Maryam Roeintan, Hamidreza Soleimani, Abbas Amini & Seyyed Abolfazl Mousavi (2017). "Investigating the Relationship between Communication Skills and Social Identity of Students at Kermanshah Azad University". *Social Science Studies, Social Science Education*, 3(2): 62-71.

- Noori Ghasemabadi, Robabeh (1998). "Communication and Social Bonds as a Guarantee of Individual and Community Health". Kar and Kargar Newspaper.
- Pak-Nahad-Jabrouti, Maryam (2002). Superiority and Subordination in Language. Tehran: Gam-No.
- Payandeh, Abolghasem. (1945). Nahj-ul-Fasaha. Tehran: Javidan Publications.
- Qanadan, Mansour; Nahid Moti & Hedayatollah Sotoudeh (2017). Sociology (Key Concepts). Tehran: Avay Noor.
- Rafi'i Mohammadi, Naser. (2008). Rafi's Speech: One Hundred and Ten Research Pulpits (Vol. 1). Qom: Maroof.
- Rahimpour, Farzaneh; Naser Sobhi Qaramaleki & Mohammad Narimani (2017). "Comparison of the effectiveness of two educational programs on resilience and communication skills on students' marital adjustment". Culture in the Islamic University, 7(1): 33-54.
- Rezai-Qadi, Khadija (2019). "Social Identity: Rereading the Concept of Identity in Theoretical Approaches". The Growth of Social Sciences Education. 23(1): 12-15.
- Shabar, Abdullah. (1999). Al-Akhlaq. Translated by Mohammad Reza Jabaran. Qom: Hijrat.
- Tabarsi, Fadl ibn Hassan. (1998). Majma' al-Bayan in the Interpretation of the Qur'an. Edited by Hashim Rasuli. Beirut: Dar al-Mar'af.
- Tabatabai, Muhammad Hussein (1996). Al-Mizan in the Interpretation of the Qur'an. Lebanon: Al-Alami Institute for Publications.
- Taheri, Abul-Qasim (Bita). A Leaf from the Notebook of Anthropology from the Perspective of Nahjul-Balagha. Qom: Mashhoor Publication.
- Tamimi Amedi, Abdul-Wahed bin Muhammad (1989). Gharr al-Hakam and Durr al-Kalam. Qom: Dar al-Kitab al-Islami.
- Trigg, Roger (2003). Man from the Perspective of Ten Thinkers. Translated by Reza Bakhshayesh. [Bija]: Institute of Education and Training.
- Yazdani, Fatemeh; Abdollah Shafiabadi & Hassan Heydari (2020). "Predicting Marital Stability Based on Spouse Selection Criteria, Communication Skills and Family Resilience". Islamic Studies in the Field of Health, 4(1): 135-148.